

CHORVÁTI

Jedným z kameňkov, ktoré dotvárajú mozaiku etnickej štruktúry Slovenska, sú aj Chorváti. Začlenili sa do nej v priebehu 16. storočia, keď sa natrvalo usadili vo viacerých desiatkach obcí západného Slovenska. Poznačili tým nielen dovtedajší etnický profil novoosídlených krajov, ale aj samých seba, pretože odvtedy začal byť ich život čoraz viacej určovaný danosťami ich novej domoviny.

Chorváti na Slovensku sú súčasťou rozsiahlejšieho ostrova, ktorý sa sformoval na území niekdajšieho Rakúsko-Uhorska. Rozkladá sa na rozhraní terajšieho Rakúska, Maďarska, Slovenska a Česka. Jeho centrom sa stala oblasť rakúskeho Burgenlandu, v chorvátčine označovaná ako Gradišče. Preto sa aj osadníci, ktorí vytvorili chorvátsky ostrov v oblasti stredného Dunaja, označujú ako *Gradiščanskí Chorváti*.

Hlavnou príčinou masových migrácií Chorvátov do uvedeného priestranstva, bola narastajúca hrozba zo strany Osmanskej ríše, keď jej vládcovia upriamili svoje mocenské záujmy na Balkánsky polostrov. Medzi najviac postihnutými krajinami sa ocitlo aj Chorvátsko. Kritická situácia vznikla po prehratej bitke na Krbavskom poli (1493). Po nej sa turecké nájazdy natoľko zintenzívnili, že to vyvolalo rozsiahlu vlnu migrácií chorvátskeho obyvateľstva, ktoré smerovalo do severných regiónov krajiny, hlavne do Slavónska. Po tom, čo Turci obsadili južnú Dalmáciu, domáce obyvateľstvo začalo odchádzať aj za hranice Chorvátska. Exodus Chorvátov zmohutnel po katastrofe pri Moháči (1526). Hromadné vysťahovalectvo Chorvátov sa uberalo tromi smermi. Na juh cez more do Talianska, na západ do oblasti Kranjska a Štajerska, a napokon severozápadne do oblasti stredného Dunaja, kde sa sformoval ostrov Gradiščanských Chorvátov (ADAMČEK 1995:17, HOLJEVAC 1967:9).

Chorvátske osídlenie na Slovensku

Akže hlavnou príčinou vysťahovalectva Chorvátov bolo podmanenie balkánskych krajín Osmanskou ríšou, za hlavný dôvod prijatia a trvalého osadenia chorvátskych kolonistov v centrálnych častiach Rakúsko-uhorskej monarchie možno označiť populačnú, sídelnú a hospodársku devastáciu tohto priestranstva v dôsledku morových epidémií a značnej fluktuácie obyvateľstva. Bol vyslovený odhad, že v 16. storočí sa do oblasti stredného Dunaja vysťahovalo okolo 200 tisíc Chorvátov. Osídlili tu viac ako 200 osád. Z toho na územie Slovenska pripadla asi jedna štvrtina, čím vznikla relatívne početná a aj kompaktná etnická enkláva. Na základe súpisov poddaných a ďalších písomností zo 16.–17. storočia možno

uviesť tri desiatky obcí, v ktorých chorvátski osadníci mali väčšinové alebo aspoň polovičné zastúpenie:

Oblasť Záhoria

Devín, Devínska Nová Ves, Lamač, Dúbravka, Záhorská Bystrica, Mást (dnes časť Stupavy), Borinka, Zohor, Vysoká pri Morave, Láb, Gajary, Mokrý háj.

Oblasť pod Malými Karpatami

Chorvátky Grob, Slovenský Grob, Veľké Šenkvice, Malé Šenkvice, Blatné, Vištuk, Jablonec, Ružindol, Dlhá, Košolná, Suchá nad Parnou, Zvončín, Naháč, Dechtice, Paderovce.

Zadunajská oblasť

Jarovce, Rusovce, Čunovo (KUČEROVÁ 1976:221–274, KLAČKA 1999:25-36).

Chorvátski kolonisti sa na území Slovenska usadzovali prevažne v existujúcich, avšak spustošených lokalitách. Viaceré dediny po ich vyľudnení obnovili. Do sídelných dejín Slovenska sa Chorváti zapísali aj tým, že niektoré dediny priamo založili (Mást, Malé Šenkvice, Mokrý háj). Bolo preto prirodzené, že sa vyskytli dediny, v ktorých určitý čas žilo iba chorvátske obyvateľstvo, napr. Malé Šenkvice, Veľké Šenkvice, Mokrý Háj, Mást, Jarovce.

K najobtiažnejším otázkam chorvátskej kolonizácie na západnom Slovensku patrí určenie konkrétnych regiónov a lokalít v Chorvátsku, z ktorých sa jednotlivé rodiny a skupiny Chorvátov vysťahovali. Takéto problémy sa nepocitujú v prípade šľachtických rodov, ktoré majú svoj pôvod zafixovaný priamo v rodovom mene – Keglevič (Kegeljgrad), Petrovič (Petrovina), Kovačič (Kovačiči). Častejšie sú prípady, keď sa chorvátske rodisko alebo rodové sídlo premietlo do šľachtického prídومku – Ján Kružič z Lupoglav, Gregor Stančič z Gradecu, Matej Šimončič z Banja Luky, Ján Pavol Brankovič z Jajca, Ján Kitonič Kostajnický atď.

Oveľa ťažšie sa dá doložiť, odkiaľ sa na Slovensko prisťahovali rodiny nespočetných chorvátskych roľníkov, ktorí sa usadili v desiatkach slovenských dedín. Také doklady, ako o Tomášovi Sabovovi z Lamača, ktorý sa prisťahoval z obce Marinci neďaleko Vukovaru, alebo o Matejovi Katičovi z Ružindolu pochádzajúcom z obce Zalay pri rieke Kupa, sú veľmi vzácne. Takisto výnimočné sú aj doklady o pôvode celých alebo aspoň časti dedinských pospolitostí. O to vzácnejšie sú informácie, ktoré sa zachovali o pôvode kolonistov vo Veľkých a Malých Šenkviaciach. Osídlené boli v dvoch etapách. V roku 1557 prišla prvá skupina, ktorú z Kostajnice priviedol na 60 vozoch lokátor Mikuláš Benič. Usadili sa na

mieste, kde kedysi bola dedina Čanok, po ktorej však zostali len zrúcaniny kostola a všetko vôkol bolo zarastené lesom. V roku 1593 prišla druhá skupina Chorvátov, ktorá poblíž Veľkých Šenkvic založila novú osadu – Malé Šenkvice. Spočiatku sa táto obec nazývala Malý Sisek, čo je aj názov chorvátskeho mesta Sisak, z ktorého títo kolonisti pochádzali. Upomienkou na ich pôvod je aj terajší názov potoka Sisek. Spolu s poddanskými roľníkmi usadilo sa v Šenkviciach 17 zemianskych rodín (KOVACHICH 1789).

Po takmer piatich storočiach od príchodu chorvátskych kolonistov je pochopiteľné, že si už nikto nepamätá rodnú obec, z ktorej sa vyst'ahovali jeho predkovia. Lenže to, čo sa vytráca z pamäti jednotlivcov, nezvykne sa vytratiť bez akejkoľvek stopy z toho, čo sa označuje ako kolektívna pamäť alebo historické vedomie. V prípade chorvátskych kolonistov takýmito dokladmi sú priezviská, v ktorých sa zafixovali názvy krajiny alebo aj osady, odkiaľ pochádzali ich predkovia. Do tejto kategórie patria priezviská ako *Bosniak*, *Bošniak* (Bosna), *Jajcaj* (Jajce), *Zrínsky* (Zrin), *Varaždinič* (Varaždin), *Alagovič* (Alagová Kula), *Kranič* (Kranj), *Permay* (Perma) a ďalšie. Jazykovedci a historikovia k otázke pôvodu slovenských Chorvátov vyslovili názor, že pochádzajú z oblasti Medzímúria, z poriečia Kupy, Sávy a Drávy. Zdá sa však, že najviac Chorvátov sa k nám prisťahovalo zo Slavónska (KUČEROVÁ 1998:180, NEWEKLOWSKY 1995:461).

V chorvátskom osídlení Slovenska boli zastúpení príslušníci všetkých sociálnych vrstiev vtedajšej spoločnosti. Najpočetnejšou zložkou bolo roľnícke obyvateľstvo. Posilnili poľnohospodársku výrobu na vyľudnených a spustnutých feudálnych panstvách západného Slovenska. Zemepáni im poskytovali tzv. kolonizačné úľavy na dobu 3–12 rokov. Už v čase príchodu sa chorvátski kolonisti delili na tri majetkové skupiny – *paori* (sedliaci), *želiari* a *hižiari*. Sedliakov na celej usadlosti nazývali s Šenkviciach *celodomník*, na menších usadlostiach *poldomník* a *štvrtník*. V Devínskej Novej Vsi *halbár*, *fertálnik* a *achtalník*. Želiarov nazývali aj *hochštatník* a nimi obývané časti dedín *Hoštáky* (STIEBEROVÁ 1978:201. DUBOVSKÝ-LANČARIČ 1994:31).

Spolu s roľníckym obyvateľstvom opúšťali Chorvátsko aj remeselníci a meštianske vrstvy. Usadzovali sa hlavne v západoslovenských mestách. V Bratislave sa chorvátski prisťahovalci uplatnili najmä ako kotlári, zlatníci, holiči, kováči, krajčíri, klobučníci. Ale aj ako vinohradníci, želiari a domáce služobníctvo. Dostali sa aj do mestských služieb ako pisári, účtovníci, prokurátori a radní páni. Žili tu aj viaceré rody chorvátskej šľachty, vysokí cirkevní hodnostári a činovníci na kráľovskom dvore (LEHOTSKÁ 1950, 1978, FDEPMAYER 2003).

Expanzia Osmanskej ríše mala tragické dôsledky aj pre chorvátsku šľachtu. V bojoch na Krbavskom poli (1493) a pri Moháči (1526) obetovali životy predstavitelia mnohých šľachtických rodov. Tí, čo nezahynuli, stratili svoje rodové majetky. Príslušníci vyššej i nižšej šľachty z Bosny, Hercegoviny a Dalmácie unikali pred tureckými vojskami najprv do Itrie a Slavónska. Odtiaľ aj do severnejšie ležiacich oblastí vtedajšej Rakúsko-uhorskej monarchie. Takouto cestou sa viaceré rody chorvátskej šľachty dostali aj na Slovensko.

Na Slovensku sa usadili príslušníci viacerých starobylých rodov, ktorých šľachtická minulosť siaha až do stredoveku a spája sa zväčša s územím Bosny. Patrili k nim potomkovia Kružičovcov, Ostrožičovcov, Keglevičovcov, Stančičovcov a ďalších. Z rôznych častí Chorvátska pochádzajú Kiševičovci, Jakušičovci, Kitoničovci, Koloničovci, Petrociovci a ďalší. Väčšina týchto chorvátskych rodov získala na území Slovenska veľké majetky a vysoké šľachtické výsadky za zásluhy v protitureckých vojnách. Počnúc 16. storočím sa na Slovensku usadzovali nielen príslušníci vysokej, ale aj nižšej šľachty. Časť z nich sa uplatnila v službách feudálnych panstiev a hradov. Avšak prevažná časť zakotvila v dedinskom prostredí. Najviac informácií sa zachovalo o zemianskych rodinách zo Šenkvič.

Akže roľnícke vrstvy chorvátskych kolonistov sa kompaktne usadili v oblasti západného Slovenska, príslušníci šľachtických rodov a zemianskych rodín sa rozprchli po celom území Slovenska. Niektoré najúspešnejšie rody najvyššej chorvátskej šľachty sa dlhodobo udržovali vo svojich rodových sídlach – Horvát-Stančičovci v Strážkach, Ostrožičovci v Ilave a Liptovskom Hrádku, Jakušičovci v Pruskom, Zayovci v Uhrovci, Keglevičovci v Topoľčiankach, Kružičovci vo Svätom Juri atď. Významnou mierou sa zaslúžili o rozvoj hospodárskeho a kultúrneho života v týchto regiónoch, k čomu sa podrobnejšie vrátim na inom mieste.

Etnonym, historické a etnické vedomie

Rakúsko-Uhorsko bolo mnohonárodnostným štátom či súštátím, ktorého etnická štruktúra a etnické územia sa ustálili už v stredoveku. Migrácia chorvátskych kolonistov v 16. storočí bola nasmerovaná do priestranstva, ktoré sa rozkladalo na rozhraní etnického územia rakúskych Nemcov a s nimi susediacich Maďarov, Slovákov a Čechov. To znamená, že chorvátsky ostrov, ktorý sa sformoval na strednom Dunaji, bol už od samotného počiatku vnútorne diferencovaný tým, že tu usadení gradiščanskí Chorváti začali žiť nielenže v odlišnom, ale aj viacetnickom a multikultúrnem prostredí. Pre najpočetnejšiu časť sa obklopujúcou majoritnou spoločnosťou stáli Nemci, pre ďalšie časti zasa Maďari, Slováci

a Česi. Dôsledkom takejto etnickej konštelácie bolo, že etnokultúrny vývin gradišćanských Chorvátov, ktorý bol sprevádzaný medzietnickými kontaktami, jazykovými a kultúrnymi súvzťažnosťami, neuberal sa jedným, ale viacerými smermi. Viackoľajnosť etnokultúrneho vývinu gradišćanských Chorvátov bola výrazne umocnená po rozpade Rakúsko-Uhorska v roku 1918. Ostrov gradišćanských Chorvátov sa rozpadol na tri časti, z ktorých jedna pripadla novoutvorenému Rakúsku, druhá Maďarsku a tretia Československu. V období po druhej svetovej vojne sa jednotlivé časti gradišćanských Chorvátov ocitli v úplnej izolácii, ktorú spôsobila tzv. železná opona vo vzťahoch vtedajších komunistických a demokratických štátov.

Pri sledovaní etnokultúrneho vývinu gradišćanských Chorvátov za najpodstatnejšie treba považovať to, že svojim odchodom prerušili dovtedajšie územné, sociálne, hospodárske, kultúrne a politické väzby s jadrom materského etnika, pričom vzápätí vytvorili takúto späťosť s inými etnickými spoločenstvami, a po roku 1918 aj s viacerými štátmi. Tým sa oddelené časti, v porovnaní s príslušníkmi jadra materského etnika, dostali do odlišnej etnickej situácie, ktorá podmienila celý rad zvláštností v ich ďalšom jazykovom, kultúrnom a aj etnickom vývine. Tento vývin bol sprevádzaný jednak pretrvávaním kultúrnych hodnôt nadobudnutých v pôvodnej chorvátskej domovine, a zároveň aj prejavmi kultúrneho vyžarovania, rozmanitých inovácií a vyrovnávania sa s inoetnickými spoločenstvami, s ktorými Chorváti na strednom Dunaji spojili svoje vyst'ahovalecké osudy. Na území Slovenska to bolo predovšetkým so Slovákmi, ale v zadunajských lokalitách aj s Nemcami a Maďarmi.

Tak, ako inde, aj na území Slovenska sa prítomnosť Chorvátov zaznamenala tým, že osady, ktoré založili, obnovili alebo zaujali v nich dominantnú pozíciu, boli podľa nich aj pomenované. Bola to bežná prax, ktorou sa zvýraznilo, že uprostred autochtónneho osídlenia vznikla osada s inoetnickým obyvateľstvom. Mást, dnešná časť Stupavy, sa nazýval *Dedina Chorvátov* (1533 Villa Crovorum), Lamač *Chorvátskou Vsou* (1547 Krabatendorf) alebo *Chorvátskym Lamačom* (1663 Horwath Lamocz), Devínska Nová Ves *Chorvátskou Novou Vsou* (1552 Horwath Wyfalw). Chorvátsky Grob (1552 Horwath az Grwab) sa v hovorovej reči označoval skrátenou formou *Horváty*. Jarovce sa nazývali *Chorvátskou Vsou* a *Chorvátskymi Jarovcami* (1552 Horvathfalu, 1617 Croatischen Jarendorff, 1659 Horvath Jandorf). Mokrý háj bol pôvodne nazývaný aj *Charwaty za Hájom* (1595), *Horváthfalu* (1899) a *Horvátberek* (1906).

Od začiatku 16. storočia sa v súdobých písomnostiach vyskytuje množstvo záznamov, keď obyvatelia najmä západoslovenských obcí, sú zapísaní s prírmením, alebo aj

s priezviskom *Horvát* alebo *Chorvát*. Priezviská takéhoto etnonymického typu, napr. v urbároch hradných panstiev Červený Kameň (1543) a Stupava (1592), boli zapísané v rozličných obmenách viacerých jazykových systémov – Carwat, Corwat, Crawat, horwat, Chorwat, Karwath, Khorwat, Krbat, Krobot, Croata, Hrvat (KLAČKA 1998). Výskyt priezvisk typu Bosnák, Bošňák, Bošniak súvisí s chorvátskymi kolonistami, ktorí pochádzali z Bosny. Južnoslovanský, a v rámci neho hlavne chorvátsky pôvod prezrádzajú priezviská, ktoré sú zakončené koncovkou – *ič*. U nás sa začali hromadne vyskytovať až po 16. storočí.

Etnonymá Horvát či Chorvát sa využívali ako vonkajšie vyjadrenie etnickej príslušnosti. V počiatkovej etape života chorvátskych kolonistov na Slovensku sa takáto etnonymická forma názvov osád a priezvisk spájala aj s etnickým vedomím, čiže s vedomím chorvátskosti zainteresovaných osôb či skupín. S postupujúcimi generáciami sa spojitosť etnonymu u jeho nositeľov presúvala z polohy živého etnického stotožnenia do symbolickej roviny, keď sa etnonymom zvyrazňovala skôr historická spojitosť ako aktuálny pocit identity. Zaujímavým dokladom o tom, že v priebehu celého 17. storočia u príslušníkov zemianskych rodín na západnom Slovensku pretrvávalo chorvátske povedomie, sú záznamy o študentoch na Trnavskej univerzite v nasledujúcej podobe: *Matthias Simonczicz Croata ex Koromfa* (Matej Šimočič Chorvát z Krupej), *Jacobus Czuetkouicz nob. Croata Rosindecensis* (Jakub Cvetkovič Chorvát z Ružindolu), *Joannes Pazitni nob. Croata Sarffensis* (Ján Pažitný Chorvát z Blatného), *Georgius Matkovicz nob. Croata Szekuliensis* (Juraj Matkovič Chorvát zo Sekúl) atď. (VARŠÍK 1988, KUČEROVÁ 1976). Na rozdiel odchovrátskych sedliakov a drobného zemianstva, u príslušníkov vysokej chorvátskej šľachty bola chorvátska identita pomerne skoro vystriedaná vedomím chorvátskeho pôvodu. V takejto významovej rovine sa zrejme uchovávali rodové mená *Chorvát-Kiševičovcov* z hradného panstva Plaveč, *Horvát-Stančičovcov* zo Strážiek atď. Dokladom fixovania chorvátskeho pôvodu sú aj priezviská typu Zrinsky, Keglovič, Varaždinič, Alagovič, Jajcaj, Kranič atď., ktoré sú odvodené z názvov známych chorvátskych miest.

V historickom vedomí slovenských Chorvátov osobitne významné miesto zaujali udalosti, ktoré boli spojené s tureckým pustošením ich niekdajšej vlasti, s jej hrdinskou obranou a s nedobrovoľným odchodom veľkej časti chorvátskeho národa do cudzieho sveta. V takýchto súvislostiach sa hrdinská obrana pevnosti Sihot' premietla do heraldického znaku šľachtického rodu Hotvát-Stančičovcov zo Strážiek. Taktiež aj to, že ústredným motívom erbov rodiny Beničovcov zo Šenkvic, Petrocičovcov z Košec a ďalších sa stala odťatá hlava tureckého násilníka. Keďže v týchto prípadoch išlo o rody bojujúcej šľachty, symbolika ich

heraldických znakov sa upriamila na zvýraznenie hrdinských skutkov a vojenských zásluh v protitureckých vojnách.

Odlíšný, avšak neobyčajne pôsobivý a účinný bol spôsob, akým začlenili svoj chorvátsky pôvod a vyst'ahovalecký údel do historickej pamäti a do pospolitého vedomia kolonisti z Veľkých Šenkvič. O tom, že ešte aj po polstoročí sa uchovával u nich intenzívny vzťah ku chorvátskej otčine, svedčí to, že si z Kostajnice, odkiaľ pochádzali, doniesli drevo z masívneho duba, z ktorého urobili kríž a postavili ho pred vchodom šenkvičského kostola. Na pamiatku tejto udalosti vyrezali na kríži letopočet 1592. Takmer tri storočia týčil sa tu tento symbol, aby pripomínal mnohým pokoleniam Šenkvičanov ich kostajnický a chorvátsky pôvod. Okolo roku 1870, keď už bol kríž odspodku oslabnutý, preniesli ho do cintorína za kostolom, kde stál pred kaplnkou sv. Vendelína. Keď ho po čase víchor zvalil, spravili z neho náhrobný kríž tamojšiemu učiteľovi a organistovi. Takto potom kostajnický dub dožil svoju dlhú púť, keď sa už bolo naplnilo jeho významné poslanie (BEHUNEK 1894). Avšak historický odkaz a duchovné posolstvo kostajnického kríža z roku 1592 aj naďalej pretrvávali vo vedomí Šenkvičanov. Keď v roku 1968 navštívili šenkvičskí športovci Kostajnicu, vyrozprávali tam svojim rodákom príbeh pamätného kríža. Ten natoľko zaujal Kostajničanov, že ich starosta daroval Šenkvičanom drevo na nový kríž. Keď ho doviezli domov a v Rajci vyzdobili umeleckou drevorezbou, opäť ho vztýčili pred šenkvičským kostolom, kde pripomína Šenkvičanom bosensko-chorvátsku vlasť ich predkov.

Iným zaujímavým dokladom historickej pamäti Veľkošenkvičanov je ich obecná pečať zo začiatku 17. storočia. Jej heraldickým znamením je Kalvária, v ktorej je zakódovaná symbolika pohnutých dejín chorvátskych kolonistov od obsadenia Bosny a Chorvátska Turkami. Po ňom si len útekem mohli zachrániť holé životy a kým si našli nový domov a obnovili živobytie svojich rodín, zažili skutočne kalváriu (DUBOVSKÝ – LANČARIČ 1994).

K posilneniu historického vedomia Šenkvičanov prispelo, keď tamojší zeman a vzdelanec Gabriel Kolinovič v roku 1753 priniesol vzácnu relikviu, ktorú mu daroval gróf Jozef Esterházi. Bola to zástava z česaného hodvábu, zhotovená pre vojenskú jednotku, ktorá bránila mesto Kostajnicu na rieke Una proti Turkom. Tradovalo sa, že túto zástavu posvätil pod vojenským stanom na bojovom poli Glina, záhrebský biskup Jure Bresyngh. Na obidvoch stranách zástavy bol zobrazený heraldický čierny orol. Táto zástava potom visela v kostole na stene a šenkvičská mládež sa s ňou zúčastňovala na významných procesiách a púťach (KOVACHICH 1789, DUBOVSKÝ 1998).

Na uchovávanie historického a národnostného vedomia etnických minorít pozitívny vplyv majú kontakty s pôvodnou domovinou a s materským národom. Z prostredia slovenských Chorvátov máme pre takéto kontakty len ojedinelé doklady. Príležitostne k nim dochádzalo vďaka tomu, že medzi rehoľníkmi a predstavenými pavlínskeho rádu v Mariánke boli zastúpení aj Chorváti, ktorí z času na čas navštívili svojich krajanov v okolitých chorvátskych dedinách. Oveľa viacej takýchto kontaktov poskytovala prítomnosť študentov a pedagógov z Chorvátska na trnavskej univerzite, počas jej pôsobenia v 17. a 18. storočí.

Pre uchovávanie povedomia chorvátskej spolupatričnosti neobyčajne významnú úlohu zohrali chorvátske púte, ktorých každoročným cieľom bol kostol sv. Kozmu a Damiána v Dúbravke. Tieto púte sa konali v deň sviatku uvedených svätcov (27. september) a zúčastňovali sa na nich nielen Chorváti zo širokého okolia Bratislavy, ale aj ich krajanovia z chorvátskych obcí na území dnešného Rakúska a Maďarska. Tieto púte sa zadržovali od 17. do začiatku 20. storočia. V tom období bola Dúbravka akousi Mekkou, duchovným strediskom slovenských Chorvátov, pričom púte do Dúbravky boli chorvátskym národným sviatkom. Nečudo, že Dúbravka pri utužovaní národného povedomia slovenských a gradiščanských Chorvátov, aj sama si ho pomerne dlho udržala (ANDROVIČ 1994:14).

Z hľadiska vzťahov slovenských Chorvátov so svojim materským národom neobyčajne efektívne sa ukázalo byť spojenie, ktoré vzniklo v medzivojnovom období medzi významným chorvátskym národovcom Josipom Andričom a obyvateľmi Chorvátskeho Grobu. V tom čase už uplynuli štyri storočia od príchodu chorvátskych kolonistov na naše územie. Bolo preto prirodzené, že ich chorvátčina a ich chorvátske vedomie boli už značne rozrušené. Josip Andrič hľadal spôsob, ako zmierniť neodvratný asimilačný proces. Napísal román zo života slovenských Chorvátov, ktorý nazval *Veľká láska*. Jeho význam, aj po odstupe viac ako polstoročia, treba vidieť v aktualizácii etnického vedomia chorvátskych vystaňovalcov, ako aj v prehĺbovaní ich vzťahu k novej domovine (BOTÍK 1998). S Chorvátskym Grobom sa spája aj iniciatíva J. Andriča postaviť v tamojšom kostole oltár zasvätený prvému chorvátskemu svätcovi Mikulášovi Taviličovi. Josip Andrič pripravil podklady k symbolike oltára, zabezpečil pol vagóna mramoru z chorvátskeho Trogiru a požiadal sochára Ladislava Majerského realizovať projekt. Vojnové udalosti oddialili tento zámer, no napokon sa ho v roku 1966 podarilo uskutočniť. Takže sa neminul cieľ a aktualizovať chorvátske povedomie Grobanov. Z vďačnosti za duchovnú spriaznenosť, i nezištnú pomoc, obec Chorvátsky Grob udelila Josipovi Andričovi čestné občianstvo. Väzby Josipa Andriča so Slovenskom sa pozitívne prejavili aj v tom, že v medzivojnovom období odišlo do Záhrebu študovať okolo

tridsať mladých ľudí, medzi ktorými boli zastúpení aj študenti spomedzi slovenských Chorvátov.

Materinský jazyk v živote slovenských Chorvátov

Predpokladom pretrvávania chorvátčiny v priestranstve na strednom Dunaji bola vysoká početnosť a relatívna kompaktnosť tohto chorvátskeho ostrova. Vzťahuje sa to aj na chorvátske osídlenie na území Slovenska. Nárečia v štyroch lokalitách na Slovensku, v ktorých sa ešte rozpráva po chorvátsky (Chorvátsky Grob, Devínska Nová Ves, Jarovce a Čunovo), spadajú do skupiny strednočakovských nárečí. Aj nárečia v dnes už poslovenčených dedinách v oblasti Záhoria, pod Malými Karpatami i v zadunajskej oblasti prislúchali pravdepodobne taktiež k strednočakovským dialektom (VULIČ – PETROVIČ 1999:25).

Všade tam, kde mali chorvátski kolonisti nadpolovičné zastúpenie, chorvátčina sa udržovala až do druhej polovice 17. storočia. Existujú doklady, že napr. v Šenkviaciach a Devínskej Novej Vsi sa po chorvátsky naučili aj ich slovenskí spoluobčania.

Tam, kde sa chorvátčina udomácnila ako hlavný dorozumievací jazyk, chorvátski kolonisti aj chotáre týchto dedín zaplnili názvami vo svojom materinskom jazyku. Najstarším dokladom tohto druhu je názvoslovie zo Šenkvic, ktoré zaznamenal tamojší historik Gabriel Kolinovič v prvej polovici 18. storočia: Sisek, Cerove Brdo, Klanica, Glanec, Zrinska Gora, Glogovac, Kozara, Jagned, Mure, Vrtla, Lisiče jame, Ledina, Gluhak, Mrlugi, Priko, Polusela, Graba, Novosad, Kandija, Grefty, Krče (KOVACHICH 1789). Novším onomastickým výskumom aj v ďalších lokalitách bol zhromaždený takmer úplný fond terénnych názvov chorvátskeho pôvodu, ktorý zahŕňa viac ako dve stovky lexikálnych slovných jednotiek, od ktorých boli chotárne názvy odvodené. Tieto názvy nielenže odrážajú prítomnosť chorvátskeho etnika na západoslovenskom území, ale podávajú aj svedectvo o začleňovaní tohto etnika do západoslovenského jazykového spoločenstva a o vzájomnom jazykovom a kultúrnom pôsobení (MAJTÁN 1999:74).

Od prelomu 16.–17. storočia začala sa medzi potomkami chorvátskych kolonistov udomáčať dvojjazyčnosť alebo aj viacjazyčnosť. V oblasti Záhoria a pozdĺž Malých Karpát bola druhým jazykom spravidla slovenčina. Niekde sa k nej pridružila aj nemčina (napr. Devín, Grinava, Cajla), alebo maďarčina (Blatné). V zadunajských obciach (Jarovce, Rusovce, Čunovo) druhým a tretím jazykom bola nemčina a maďarčina. Po začlenení týchto obcí do územia Československej republiky (1947) štvrtým jazykom sa stala slovenčina. V dôsledku všeobecného uplatnenia bilingvizmu a multilingvizmu, na chorvátske nárečia začali

pôsobiť procesy jazykovej interferencie v hláskoslovnej, tvaroslovnej, lexikálnej a sémantickej sfére. To spôsobovalo postupné rozrušovanie jazykového systému chorvátskych nárečí a v konečnom dôsledku aj ich približovanie a vyrovnávanie s obklopujúcou slovenčinou. V zadunajských lokalitách aj s nemčinou a maďarčinou. Najviac je slovenčinou poznačené nárečie v Chorvátskom Grobe. Relatívne najslabší bol vplyv slovenčiny na nárečie Chorvátov v zadunajských lokalitách (NEWEKLOWSKY 1995:435).

Významným činiteľom etnokultúrneho vývinu Chorvátov na Slovensku bolo, že v lokalitách, v ktorých prevládalo obyvateľstvo chorvátskej národnosti, chorvátčina sa udomácnila nielen ako hovorový jazyk v rodinnom a dedinskom prostredí, ale aj ako jazyk bohoslužobný. Pre obdobie 16.–17. storočia máme doložené pôsobenie chorvátskych kňazov v 16. lokalitách. Zmienku si zaslúži, že kanonický vizitátor v roku 1561 zaznamenal, že v Záhorskej Bystrici kňaz Mathias slúži omšu v chorvátskom jazyku a je glagolita, čiže stúpenec bohoslužobných obradov v cirkevnej staroslovenčine (KUČEROVÁ 1976:223). V kanonických vizitáciách zo 17.–19. storočia sa nachádzajú aj zmienky o chorvátskych učiteľoch a o vyučovaní v chorvátskom jazyku.

S využívaním chorvátčiny ako bohoslužobného a vyučovacieho jazyka súviselo vydávanie náboženskej literatúry, školských učebníc a ďalších kníh pre potreby gradišćanských Chorvátov. Počas pôsobenia Trnavskej univerzity (1648–1777) vyšlo celkovo 14 knižných titulov v chorvátskom jazyku, popri latinčine, nemčine a ďalších jazykoch. Prvou z týchto chorvátskych kníh bol *Sveti Eivangeliumi* z roku 1694, ktorý sa stal predlohou pre vydávanie ďalších podobných evanjeliárov (KÄFER 1977, BENČIČ 1998). V kultúrnych centrách gradišćanských Chorvátov vyšli ďalšie knižné tituly s náboženskou, ale aj náučnou, osvetovou či inou tematikou. Z nich mnohé sa až do súčasnosti uchovávajú v chorvátskych domácnostiach Jarovčanov, Čunovčanov i v ďalších obciach: *Obchinske Miszie...* (Šopron 1759), *Evangyelye z Episztolami Na Sze Nedilye i Szvetke* (Šopron 1806), *Hiša zlata* (Šopron 1847), *Nova Hiša zlata* (Egerski Starograd, 1872), *Nebeska Koruna* (Győr 1906), *Kniga Zsitka Szveczev Bozsji* (Požuny 1864), *Zemljopis* (Győr 1880), *Peljač školnikov* (Šopron 1903) a ďalšie. Je to, pravdaže, len nepatrná časť z celkovej knižnej produkcie, ktorá vznikla do rozpadu Rakúsko-Uhorska (BOTÍK 2001:83).

Čo je však podstatné, že Chorváti na Slovensku písomnú a literárnu chorvátčinu nielen poznali, ale určitá časť z nich ju vo svojom živote aj prakticky uplatňovala. K najstarším dokladom tohto druhu patrí trinásť po chorvátsky písaných listín zo Šenkvič. Vznikli v 17. a 18. storočí ako testamenty, kúpno-predajné zmluvy alebo ako dlžobné úpisy medzi predstavenstvom obce a tamojším farárom (LANČARIČ 1999:48).

Z mladších dokladov písomnej chorvátčiny zmienku si zaslúžia rukopisné zbierky náboženských piesní a modlitieb z Jaroviec, ktoré vznikli od polovice 19. do polovice 20. storočia (BOTÍK 2001:86).

- Putnik Marianszki Knyziszicze Duhovne vakih sze nahajaju szakorjacske pobožsne Litanie, Molitve, ino Jacske. Popiszano va Leti Gospodina 1844.
- Jačkena Knjiga pod jimenom ovim Pobožni Putnik Marijanski spisan na diku Božju i na poštovanje P.B.D. Marije vsega Kreščanstva miloserdne Matere, Pavluša Treuer ovde Horvackom Jandrofi va Leti 1864.
- Cantionalle. Horvacske Wandane Knyge. Piszane szu posztale od Mihe Jankovicha wa Leti 1880.

Najrozsiahljším a tematicky najpestrejším súborom písomností z prostredia slovenských Chorvátov, sú zápisy Jure Treuera z Jaroviec. Táto unikátna jazyková pamiatka pozostáva z dvoch desiatok rukopisných zväzkov. Keďže svojou výpovednosťou patrí k najcennejším dokladom o jazyku a živote nielen slovenských, ale aj ostatných gradiščanských Chorvátov, výber najpozoruhodnejších kronikárskych záznamov Jure Treuera vyšiel aj v reprezentatívnej knižnej publikácii (TREUER 2005).

Písomné záznamy Jure Treuera (1874–1948) spadajú do obdobia od deväťdesiatych rokov 19. storočia do štyridsiatych rokov 20. storočia. Keďže už ako 24-ročný mládenec sa stal jarovským kostolníkom, a túto funkciu vykonával viac ako tridsať rokov, značná časť jeho zápisov je venovaná opisu cirkevných pomerov a náboženského života v Jarovciach. V samostatnom zväzku opísal genealógiu rodiny Treuerovcov. Systematicky zaznamenával najrozličnejšie príhody a udalosti zo života Jarovčanov a v okolitých chorvátskych dedinách. Zapisoval si dojmy a zážitky z ciest po viacerých krajinách. K najcennejším patria opisy rôznych úsekov tradičného spôsobu života v Jarovciach.

Unikátnymi dokladmi chorvátskej písomnosti na Slovensku sú chorvátske texty na náhrobných pomníkoch v Jarovciach a Čunove. V žiadnej inej Chorvátmi osídlenej obci na Slovensku sa náhrobné texty v chorvátčine nezachovali. Náhrobné pomníky v Jarovciach a Čunove sú aj vzácnymi dokladmi o tom, akú podobu si uchovala tunajšia chorvátčina po viac ako štyroch storočiach oddeleného života týchto Chorvátov od ich materského národa. Na chorvátsku príslušnosť tunajších obyvateľov okrem jazyka náhrobných textov poukazujú aj priezviská pochovaných osôb – *Vuk, Dedovič, Varenič, Vitolič, Bartolič*. Taktiež špecificky chorvátska podoba, v ktorej sú zapísané ich krstné mená – *Mate, Miko, Miho, Stefe, Jako,*

Jive, Jandre, Rozina, Mare, Hedica atď. Na pomníkoch je vyjadrený nielen vrúcny vzťah pozostalých k zomretým, ale aj podoba chorvátskych príbuzenských termínov – *naša majka, pokojni otac, naši roditeli, dragi sin, kčer, naša baba, dede, moji starji*, ako aj archaické formy označovania manželov a príslušníkov obecnej pospolitosti – *hižniki, tela pokojnih nižnikov, ujihova verna hižna družica, ovde počiva telo suseda, telo susede, mladenkinja* atď. Osobitosti vyst'ahovaleckých osudov, ako aj dlhotrvajúcich jazykových a kultúrnych vplyvov, sa premietli do gramatickej, lexikálnej a aj štylistickej podoby ustálených formulácií epitafov:

- Nekapočivaju Vamiru, Amen –
- Pokoj vekovecsni daruj nyim Bozse –
- Szvitlost vekovecsna neka mu szviti, Amen –
- Szlatko srce Jezusa Szmiluj sze nyim –
- Muka Kristuševa spasi je –
- Bog nyim dai vekovecsmi pokoi i vekovecsna szvitloszt neka nyim szviti –

Cintoríny v Jarovciach a Čunove sú pozoruhodné jednak tým, že iba tu sa nachádzajú náhrobné texty v chorvátčine. Nemenej zaujímavé je na nich aj to, ako sa do náhrobných textov premietla viacetnická štruktúra týchto obcí. Pokúsím sa to demonštrovať na príklade Jaroviec, ktoré od ich znovuosídlenia v 16. storočí mali výlučne alebo prevažne chorvátsky charakter. Avšak od 18. storočia sa tu začali usadzovať najprv nemecké rodiny a neskôr aj rodiny maďarské. Po roku 1947, keď Jarovce spolu s Rusovcami a Čunovom boli odčlenené od územia Maďarska a pričlenené k Československu, začali sa tu usadzovať aj Slováci, ktorí sú tu v súčasnosti najpočetnejším etnikom.

V roku 1998 z celkového počtu 421 náhrobníkov na cintoríne v Jarovciach, chorvátske texty boli zastúpené na 169 (40,1 %), v nemčine boli na 46 (10,9 %), v maďarčine na 73 (17,3 %), v slovenčine na 59 (14,00 %), v latinčine na 2 (0,4 %) a na 72 (17,1 %) náhrobníkoch sa jazyková stránka textov už nedala identifikovať. Z tohto prehľadu je zrejmé, že s viacetnickou štruktúrou sa v Jarovciach udomácnila aj viacjazyčnosť. Epitafy sú napísané spravidla v takom jazyku, k akej národnosti sa hlásil zosnulý či jeho pozostalí príbuzní. Chorvátom ich napísali v chorvátčine, Nemcom v nemčine, Maďarom v maďarčine, Slovákom v slovenčine. Na etnickú príslušnosť okrem jazyka náhrobných textov poukazujú aj mená pochovaných osôb – napr. Dedovič, Vuk, Varenič (Chorváti), Kochwalter, Nestlinger, Schmöger, Wolf, Wispel (Nemci), Borbély, Madarász, Karácsonyi, Hegyi, Szabó, Bajnok (Maďari). Lenže texty na náhrobných pomníkoch nie sú iba zrkadlovým odrazom viacetnickej štruktúry Jaroviec. Zároveň nás upozorňujú aj na to, že príslušníci jednotlivých národností vstupovali do rôznych medzietnických kontaktov, čoho dôsledkom boli etnické zmeny. Svedčia o tom

náhrobníky s nemeckými alebo maďarskými textami, ktoré však patria osobám s priezviskami chorvátskeho pôvodu – napr. Puhovič, Jankovič, Pallešič atď. Za takýto výklad sa prihovára aj to, že osoby s rovnakým chorvátskym priezviskom mali epitafy nielen v chorvátčine, ale aj v nemčine a maďarčine. Z toho možno usudzovať, že potomkovia niekdajších Chorvátov sa ponemčili alebo pomadžarčili. Na jarovskom cintoríne sú zastúpené aj náhrobníky s chorvátskymi textami, ktoré však patria osobám s priezviskami nemeckého pôvodu – Mitterndorfer, Treuer, Wispel, Streck, Pauhof atď. Tieto príklady poukazujú zasa na to, že potomkovia niekdajších nemeckých rodín sa v Jarovciach pochorvátčili (BOTÍK 1999).

S prostredím slovenských Chorvátov je spätá aj literárna tvorba, publicistická a edičná činnosť. Aj keď sú výsledky tohto zamerania nanajvýš skromné, rozhodujúca je skutočnosť, že medzi Chorvátmi na Slovensku neabsentovala ani knižná či literárna chorvátčina. Jej najvýznamnejším predstaviteľom je Ivan Blaževič, ktorý v rokoch 1925–1935 pôsobil ako katolícky kňaz v Jarovciach. V tom čase napísal viacero divadelných hier pre mládež. Je aj autorom rozsiahlejšieho básnického a prozaického diela. Svoje literárne práce uverejňoval v dobových časopisoch a kalendároch. Súborne vyšli iba nedávno vo dvoch zväzkoch – *Proza* (1996) a *Izbrane Pjesme* (1998). Ivana Blaževiča charakterizovali znalci jeho diela, ako „spisovateľa dediny“ ... „nasledovníka M. Miloradiča“ ... „v každom jeho slove cítiť lásku ku Chorvátom a gradišćanskej domovine“ (BENČIČ 1996:269).

Odlíšny model zrodu literárneho diela a spojitosti slovenských Chorvátov s chorvátskym spisovným jazykom, predstavuje román chorvátskeho národovca Josipa Andriča *Velika ljubav* (Zagreb 1942). Ústrednou témou tejto knihy s podtitulom *Román zo života slovenských Chorvátov*, je nenaplnená, tragicky zauzlená láska medzi mladou a zámožnou Kristínou Jelačičovou a zo želiarskeho domu pochádzajúcim Pavlom Čaplovičom. Na takto založenej osnove rozvinul autor klasický literárny príbeh, ktorý popretkával pestrou škálou reálií z každodenného života ľudí, ktorých opisuje vo svojom románe. Jeho dej je umiestnený do Chorvátskeho Grobu zrejme preto, aby do všeobecnejšieho sociálno-psychologického plánu románového príbehu mohol autor zakomponovať aj špecifické danosti historických okolností a vyst'ahovaleckých osudov chorvátskych kolonistov na Slovensku. Tento druhostupňový, nazvime ho národno-kultúrny plán románu, zaujal prinajmenšom rovnocennú pozíciu s jeho ústredným sujetovým plánom. Bola to zaiste významná udalosť, keď slovenskí Chorváti po štyroch storočiach svojho exodusu, mohli čítať o sebe v aktuálnej spisovnej chorvátčine. Slovenský preklad románu *Velká láska* vyšiel iba nedávno (BOTÍK 1998).

S politickými zmenami po roku 1989 nastala výrazná revitalizácia chorvátskej národnosti na Slovensku. Po vzniku *Chorvátskeho kultúrneho zväzu* (1990) a každoročného *Festivalu chorvátskej kultúry*, začali vychádzať aj rôzne zamerané publikácie (POKORNÝ 1999) ako aj spolkové časopisy – *Novosielski glas* (1994), *Magazin* (1997) a *Hrvatska rosa* (2002). Autori a editori týchto publikácií a časopisov uplatnili v nich miestnu podobu súčasnej chorvátčiny na Slovensku. Z tvorivej dielne slovenských Chorvátov vzišiel aj obsiahly nárečový a prekladový chorvátsko-slovenský slovník (TAKÁČ 1999 a 2005).

V prevažnej časti Chorvátmi osídlených lokalít sa chorvátčina začala vytrácať už v priebehu 17. storočia. V 18. storočí máme chorvátčinu doloženú ako hovorový, bohoslužobný, prípadne aj vyučovací a písomný jazyk iba v 12 lokalitách Slovenska. Na rozhraní 19. a 20. storočia sa na Slovensku po chorvátsky rozprávalo už len v Čunove, Rusovciach, Jarovciach, Devínskej Novej Vsi, Dúbravke, Lamači a Chorvátskom Grobe. V tomto období sa vo všetkých uvedených lokalitách uplatňoval bilingvizmus, niekde aj troj i štvorjazyčnosť, pričom len u menšej časti Chorvátov bola chorvátčina hlavným dorozumievacím jazykom. V súčasnosti sa po chorvátsky rozpráva už len v štyroch lokalitách – Jarovciach, Čunove, Devínskej Novej Vsi a Chorvátskom Grobe.

Odrhnutosť gradišćanských a slovenských Chorvátov od jadra materského národa spôsobila, že nárečia kolonistov ustrnuli na starom vývinovom stupni hlások a do svojej slovnej zásoby prevzali veľký počet slovenských, maďarských a nemeckých slovných výpožičiek. Zhruba od 30. rokov 18. storočia začal sa formovať normatívny knižný či spisovný jazyk gradišćanských Chorvátov, ktorý sa vyznačuje osobitným jazykovým systémom, odlišným od spisovnej chorvátčiny na materskom území. K jeho špecifickým znakom patrilo prevzatie maďarského zložkového pravopisu, ktorý sa uplatnil aj v písomných prejavoch Jarovčanov a Čunovčanov. U gradišćanských Chorvátov sa presadila gradišćanská spisovná norma, ktorá bola v súlade s jazykovým a duchovným usposobením tamojšej chorvátskej pospolitosti, ktorá sa zrodila z úsilia či túžby po vlastnej subetnickej identite (HADROVICS 1995:477, BENČIČ 1995:248).

Tradičná kultúra a spôsob života slovenských Chorvátov

Keď jazykovedec Václav Vážný uzavrel svoje výskumy chorvátskych nárečí na Slovensku a na Morave, vyslovil stručný, ale neobyčajne obsažný záver zo svojich pozorovaní. Zaujímavý je tým, že sa v ňom vyjadril, k akému stavu dospel v priebehu štyroch storočí oddeleného života Chorvátov nielen ich jazyk, ale aj ďalšie úseky ich tradičného

života a kultúry na území vtedajšieho Československa. Napísal, že „chorvátsky jazyk je doteraz najvýraznejším prejavom ich zachovávaného svojrázneho života zo všetkých zložiek kultúry prinesených zo starej vlasti najdlhšie a najvytrvalejšie odolával nivelizujúcej moci okolia“ (VÁŽNÝ 1934:521). Už predtým, ale mnohokrát aj neskôr, boli vyslovené aj protichodné názory, ktoré poukazovali na to, že v prostredí gradišćanských Chorvátov nielenže pretrvávali rôzne kultúrne zvláštnosti, ale že Chorváti v niektorých regiónoch výrazne poznačili ich kultúrny ráz. Niektorí bádatelia sa domnievali, že „celá ľudová kultúra západného Slovenska a južnej Moravy bola silno ovplyvnená chorváckym živlom“ (SIROVÁTKA 1958:22). Ponúka sa teda príležitosť a priestor posúdiť, ako tieto rozdielne stanoviská obstáli v konfrontácii s novšími poznatkami.

Základnou masou chorváckych kolonistov boli roľníci. Balkánsky polostrov a mediteránna oblasť boli od stredoveku až do novoveku zdrojmi vyžarovania viacerých agrikultúrnych javov, ktoré odtiaľ prenikli do stredoeurópskeho priestranstva. Týka sa to napr. spôsobu mlátenia obilia pomocou dobytky, ktorý zrno z klasov vydupával svojimi kopytami. Taktiež aj pestovanie niektorých poľnohospodárskych plodín, napr. kukurice, melónov atď. Otázka znie, či pri migrácii týchto kultúrnych javov mohli zohrať určitú sprostredkovateľskú úlohu chorvácki kolonisti. Zdá sa, že takéto súvislosti sú len málo pravdepodobné. Čo sa týka tzv. tlačenia obilia pomocou hospodárskych zvierat, treba povedať, že o jeho praktizovaní v oblasti Záhoria máme doklady až z 18. storočia. Oveľa závažnejšia je však skutočnosť, že výskyt tohto javu je v Uhorsku známy už od 12. storočia (SLAVKOVSKÝ 1988:105, MAGYARNÉPRAJZI LEXIKON 4, 1981:66). Jeho spätosť s chorváckymi kolonistami na Záhorí nebola zatiaľ doložená. Pokiaľ ide o pestovanie kukurice, jej výskyt je na Slovensku známy od 17. storočia. Jej pestovanie v Uhorsku je síce známe už od konca 16. storočia, lenže k nám sa dostala ako turecký import. Poukazujú sa to jej názvy *turkiňa*, *turešina*, *turecké žito*, ktoré sa vyskytujú predovšetkým v oblasti Záhoria (EL KS II. 1995:288). Analogický je aj import melónov v Uhorsku, pre ktoré sa v Honte a medzi Slováckmi na Dolnej zemi používa názov *gerega*. Odvodený je z maďarského názvu *görögdínye*, čiže *grécka dyňa*.

Významnou zložkou agrárnej kultúry chorváckych kolonistov bolo vinohradníctvo. V týchto súvislostiach je dôležité uviesť, že v oblasti západného Slovenska a Malých Karpát sú tradície vinohradníctva doložené od rímsko-provinciálneho, veľkomoravského a aj stredovekého obdobia. V oblasti stredného a západného Slovenska sa o rozkvet vinohradníctva zaslúžili nemeckí kolonisti, ktorí sa aj v Malých Karpátoch začali usadzovať od polovice 13. storočia. Ich kultúrny vplyv bol doložený na sortimente pestovaných odrôd viniča, na technológii jeho pestovania a spracovávaní vína, na vinohradníckych stavbách aj

na úseku právnych noriem. Napriek tomu, že kolonizácia Chorvátov je oveľa mladšia ako kolonizácia Nemcov, vo vinohradníctve Malých Karpát a priľahlých oblastí neboli zistené kultúrne zvláštnosti s preukázateľným chorvátskym pôvodom (KAZIMÍR 1986, DRÁBIKOVÁ 1989).

V niektorých lokalitách s chorvátskym osídlením venovali zvýšenú pozornosť ovocinárstvu. Napr. Dúbravka bola preslávnená pestovaním čerešní. Aj obyvateľov Šenkvic prezývali *Šenkvičari – Čerešnari*. Jeden z pestovaných druhov čerešní má názov – *rácka češna* = srbská čerešňa. Medzi starými druhmi čerešní sa vyskytovali aj – *chorvátky*. O čerešniach nazývaných *rácke* a *chorvátky* sa traduje, že si ich Šenkvičania priviezli zo svojej chorvátskej vlasti (LANČARIČ 1960:3). Na chorvátsky pôvod niektorých ovocinárskych praktík v Šenkvičiach poukazuje historický doklad z polovice 18. storočia: „V roku 1754 bola nevídaná úroda slivák. Ľudia ich vozili do Bratislavy na trh a varili z nich lekvár. Gabriel Kolinovič ich podľa chorvátskeho vzoru usušil. Mal ich vraj 24 trnavských meríc“ (DUBOVSKÝ 1998:32).

Ľudový odev či kroj patrí k prejavom tradičnej kultúry, s ktorými sa spája množstvo rôznych funkcií. Popri iných aj početné funkcie skupinovej identity – rodovej, vekovej, zamestnaneckej, majetkovej, stavovskej, lokálnej, regionálnej a pravdaže aj etnickej: Často používané úslovie *náš kroj* je vari najvýrečnejším dokladom jeho identifikačných funkcií (BOGATYREV 1937). Pri posudzovaní zvláštností tradičného odevu Chorvátov na Slovensku, takúto analýzu do veľkej miery sťažovalo, že sa posudzovali formy odevu z rozhrania 19. a 20. storočia, čiže z obdobia, keď od príchodu chorvátskych kolonistov ubehli takmer štyri storočia. Bolo preto prirodzené, že odevné formy, podobne ako aj iné stránky života a kultúry, prechádzali v uvedenom období určitými zmenami. Vyvíjal sa jednak odev gradišćanských Chorvátov, ale aj odev na materskom chorvátskom území. Odev gradišćanských Chorvátov sa menil hlavne v dôsledku pôsobenia odevných tradícií obklopujúcej spoločnosti, takže sa v základných znakoch prispôboval celkovému rázu panónskeho a stredoeurópskeho odevu. Avšak aj pri takomto vývinovom trende, v odevu gradišćanských Chorvátov boli aj naďalej zastúpené prvky, prostredníctvom ktorých plnil rôzne sociálne funkcie, vrátane aj funkcií skupinovej znakovosti.

Bádatelia, ktorí sa venovali problematike ľudového odevu, dospeli k názoru, že „kroj chorvátskych obcí vo všetkých odevných regiónoch sa úplne stotožňuje s príslušnými krojovými a výzdobnými typmi slovenských lokalít. A to v celku i v detailoch – v použitom materiáli, strihu, výzdobe, farbách atď. Nie sú v ňom žiadne zvláštnosti, pre ktoré by mohol byť označený za chorvátsky. Celým jeho charakterom možno ho začleniť k typu

západoslovenského kroja. Najmä ak aj obyvatelia obcí s chorvátskym osídlením, v ktorých sa doposiaľ hovorí po chorvátsky, svoj kroj neoznačujú inak len ako *slovenský*. Určité rozdiely sa zachovali iba v terminológii“ (PRAŽÁK 1933:295).

Národopisci rozčlenili oblasť juhozápadného Slovenska na niekoľko odevných regiónov. Medzi činiteľmi, ktoré podmieňovali diferencovanosť znakov odevných regiónov, uvádzajú aj kolonizačné prúdy. Predovšetkým nemecké a chorvátske, ktoré najviac poznačili etnickú štruktúru juhozápadného Slovenska. Do súvislosti s chorvátskou kolonizáciou sa dávajú najmä vinohradnícke obce v okolí Pezinka a Bratislavy (Chorvátsky Grob, Viničné, Vajnory a ďalšie), v ktorých sa odev od susedných regiónov odlišuje predovšetkým výšivkou a ženským čepcom s vejárovitou čelenkou, spoločnou so Záhorím (NOSÁLOVÁ 1982:26). Tento názor však nie je podopretý historicko-porovnávacou analýzou formálnych a typologických znakov odevu, takže zostáva v polohe nepodložených hypotéz. Opodstatnejšie sa zdajú byť názory, ktoré poukazujú na to, že vývin tradičného odevu na západnom Slovensku sa od 17.–18. storočia uberal u príslušníkov slovenského a chorvátskeho etnika pod výrazným vplyvom západoslovenských miest (Bratislava, Pezinok, Modra, Trnava a ďalšie), kde najviac podnetov na úseku ovej kultúry vyžarovalo z tamojších nemeckých komunít. Jeho dôsledkom bolo, že v prostredí západoslovenského vidieka sa udomácnili také súčasti sviatočného ženského a mužského odevu, ako *čepiec*, *lajblík*, *prusliak*, *mentieka*, *reklík*, *kacabajka*, *sukňa so živôtikom* a ďalšie. S nimi sa v slovenskom i chorvátskom prostredí udomácnili aj príslušné nemecké názvy (PRAŽÁK 1933:296).

Na západnom Slovensku sa označením *slovenský* a *nemecký* tradičný odev nechápal odev Slovákov a Nemcov, ale odev dedinský a sedliacky, resp. mestský a remeselnícky. V takomto význame sa používali aj názvy *slovenské nohavice* a *nemecké nohavice*, *nemecká bluzňa* oproti slovenským rukávcom, slovenské čižmy oproti nemeckým vysokým šnurovacím topánkam atď. Pritom napr. nemecké nohavice či nemeckú bluzňu mohli nosiť nielen nemeckí ale aj slovenskí remeselníci, vinohradníci a ďalší. O takých Slovákoch sa hovorilo, že „nosí sa po nemecky“ alebo „nosí sa po remeselnícky“ (HORVÁTHOVÁ 2002:90).

Z prostredia slovenských Chorvátov predsa však boli zistené doklady, ktoré poukazujú na určité zvláštnosti ich odevu. Pri určovaní špecifických znakov tradičného odevu Chorvátov na Slovensku, významná môže byť hociktorá alebo len jedna odevná súčiastka. Trebárs aj taká, na akú poukázal autor monografie o Lamači: „Najneskôr od prvej polovice 19. storočia má už tamojší odev všetky vlastnosti kroja ostatného Záhoria. Lamačský kroj pred týmto časom bol totiž veľmi presiaknutý chorvátskymi prvkami, ako to dochovala tradícia, napr. pri

popise mužskej pokrývky hlavy – *šubice*. Bola to kožušinou lemovaná čiapka, ktorej vrch bol z červeného súkna“ (HÚŠČAVA 1948:68).

O tom, že začiatkom 19. storočia odev Chorvátov, Nemcov, Maďarov a Slovákov, žijúcich v etnicky zmiešanom priestranstve stredného Dunaja, nebol jednotný, poukazuje kronikár Jure Treuer z Jaroviec, ktorý o svojom prapredkovi zaznamenal takúto udalosť: „O sobáši Andreja Treuera s Rozinou Bojnésičovou sa povrávalo, že Andrej Treuer a jeho rodičia boli Nemci v Rušeri (Gattendorf), teda nemecká rodina. Rozina sa mienila zaňho vydať len pod podmienkou, že si oblečie chorvátsky ľudový odev toho obdobia (1819), teda košeľu so stuhami, prusliak alebo fligel atď., s čím ženích súhlasil. Potom sa zaňho vydala“ (TREUER 2005:16). Na tomto svedectve je významná jeho autenticita. Čiže to, že špecifické zvláštnosti odevu Chorvátov a Nemcov, ako aj jeho etnoidentifikačnú funkciu nám sprostredkovávajú samotní príslušníci chorvátskej komunity v Jarovciach, ktoré vytvárali sobášny okruh s okolitými lokalitami (Kittsee, Gattendorf, Pama a ďalšie).

Neobyčajne vzácnym dokladom zvláštností odevu v oblasti viacetnického Gradišča je album desiatich akvarelových vyobrazení obyvateľov z Kittsee, doplnený aj podrobným popisom jednotlivých súčastí odevu (PACSICH 1808). Keďže Kittsee je bezprostredne susediacou lokalitou s Jarovcami, Rusovcami a Čunovom, s ktorými patrila do toho istého nárečového regiónu (Haci) a zároveň aj do spoločného sobášneho okruhu, tieto lokality vytvárali aj spoločný odevný región. V uvedenom albume J. Pacsicha sú vyobrazené a popísané mužské, ženské i detské postavy, ktoré patrili k rôznym profesijným skupinám (sedliaci, mešťania, muzikanti, čašníci, obuvníci, šarha, vandrovník). A zároveň aj k viacerým etnickým skupinám (Chorváti, Nemci, Židia, Cigáni). Z týchto vyobrazení je zrejme, že každá zo zastúpených vekových, rodových, zamestnaneckých a aj etnických skupín sa vyznačuje určitým charakteristickým oblečením. Takúto znakovú charakteristiku dopĺňajú aj texty pod jednotlivými postavami, v ktorých sa vymenovávajú materiály, farby a dekoratívne prvky jednotlivých odevných súčastí. Autor týchto textov sa zrejme veľmi detailne orientoval aj v tých najjemnejších formálnych odlišnostiach v odeve príslušníkov rôznych skupín obyvateľov v Kittsee. Zdá sa, akoby tento dokument vznikol práve za tým účelom, aby sa prostredníctvom neho zvýraznili mnohoraké sociálne a aj etnické funkcie odevu v Kittsee. Nasvedčujú tomu aj texty s opisom jednotlivých postáv, z ktorých uvádzam iba niektoré:

- Chorvátsky sedliak má červenú vestu, dolomán a nohavice z modrého súkna, čižmy so žltými strapcami a lemovaním z hodvábu.

- Chorvátska sedliacka v čepci z bieleho piké olemovaný stužkou z červeného hodvábu. Košeľa a zástera z perkálu. Červená šnurovačka so zlatým vyšívaným lemovaním. Zelená sukňa so štyrmi volánmi. Čižmy z červenej ovčej kože.
- Len chorvátsky chlapec smie nosiť toľko pávích pier na klobúku (BOTÍK 2001:123).

S odevom chorvátskych sedliakov z Kittsee na kresbách J. Pacsicha má zhodné znaky aj odev chorvátskeho sedliaka z Mošonskej župy na kresbe J. Heinbuchera Bikessyho z roku 1816 (MARKOV 1955). Zhodné typologické znaky má aj mužský kabát, ktorý bol do zbierok Slovenského národného múzea získaný z Jaroviec. Pochádza z druhej polovice 19. storočia. Zhotovený je z modrého súkna. Až na nepatrné odchýlky má rovnaký strih, ako aj mužské dolomány Chorvátov na obrazoch J. Pacsicha a J. Heinbuchera Bikessyho. Taktiež aj zapínanie striebornými gombíkmi. O tomto type mužského kabáta z Jaroviec, ako aj o jeho chorvátskej identite, sa zachoval zaujímavý kronikársky záznam: „Do Budapešti sa v roku 1868 vybrali Pavol Treuer, Tomáš Jankovič, Jakub Novák a ešte niekoľkí. Viktor Zichy, gróf z Rusoviec, viedol ich k ministerskému predsedovi Tiszovi. Muži mali oblečené chorvátske kabáty. Keď išli po Budapešti, vypytovali sa ich Budapešťania, kto sú a odkiaľ sú. Na to Jakubovi Novákovi vyletelo z úst: Sme chorvátski kavaleristi!“ (BOTÍK 2001:129).

Ľudový výtvarný prejav je ďalším úsekom tradičnej kultúry, o ktorom boli vyslovené názory, poukazujúce na viac alebo menej výrazné chorvátske špecifickosti a vplyvy. Vychádzalo sa z toho, že lokality a regióny západného Slovenska a južnej Moravy, v ktorých sa v 16. storočí usadili početné skupiny chorvátskych kolonistov, vyznačovali sa výnimočnou bohatosťou výtvarného prejavu. Uplatnil sa na nástenných maľbách, na drevorezbe a dekoratívnej honosnosti tamojších domov a ich interiérov, na sviatočnom odevu a textíliách so žiariacimi farbami a pestrými výšivkovými a čipkovými vzormi, ako aj na pestrej ornamentálnej výzdobe vozov, saní, vinohradníckych lisov, náhrobných pomníkov, mangľovacích piestov atď. Pri posudzovaní výtvarného prejavu uvedených regiónov sa do úvahy bral najmä výskyt takých farieb, výzdobných techník a ornamentálnych prvkov, ktorým sa pripisoval orientálny a balkánsky pôvod. „Svoje farby – farbu žltu-oranžovú a zelenú, t. j. dozretého klasu kukurice a jej zelenej byle, priniesli si Chorváti usadení pri Bratislave a dodnes uchovaní v Chorvátskom Grobe...“ (VYDRA 1925:36). Tento názor sa, pravdaže nedá akceptovať, pretože v 16. storočí, keď sa chorvátski kolonisti u nás usadili, pestovanie kukurice ešte nebolo známe ani na Slovensku a ani v Chorvátsku. Niektorí autori si síce boli vedomí toho, že Chorváti jazykovo a kultúrne síce podľahli obklopujúcemu slovenskému prostrediu, lenže na úseku výtvarného prejavu predpokladajú u nich „akési

svojrázne rezídum odlišného vkusu“ (PRAŽÁK 1927:456). Medzičasom sa uskutočnili výskumy, ktoré do rozpracovávaní problematiky ľudového výtvarného prejavu na západnom Slovensku priniesli náročné teoretické a metodologické prístupy. Takže aj názory o špecifických znakoch výtvarného prejavu Chorvátov a o jeho vplyve na obklopujúce slovenské prostredie, sa dostali do nového svetla.

Najskôr a nepochybne aj najviac pozornosti sa dostalo ľudovej výšivke, ktorá sa vo všeobecnosti považovala za jedinečný prejav a ohlas doby dávno minulej. Predmetom osobitného záujmu sa stali tzv. *kútnice* či *kútne plachty*. V ľudovom prostredí sa takáto plachta používala v čase pôrodu a šestonedelia na oddelenie a izolovanie rodičky od ostatných členov rodiny a od ostatného priestranstva izby. Robilo sa to nielen z praktických, ale aj z magických dôvodov, aby rodičku ochránili od nečistých a škodlivých síl. Kútnica sa dedila z pokolenia na pokolenie, vyšívaná bola starodávnymi výzdobnými technikami, v jej farebnosti a ornamentike bola obsiahnutá symbolika plodnosti, lásky, zdravia a prosperity. Najviac a najpozoruhodnejších dokladov kútnych plachiet sa našlo v pezinsko-modranskom regióne. Predovšetkým v lokalitách s výrazným zastúpením chorvátskeho osídlenia (Chorvátsky Grob, Slovenský Grob, Viničné, Vajnory a ďalšie). Charakteristickými znakmi tunajších kútnic bola výšivka krížikovým stehom, kompozičná rozvinutosť a mnohotvárnosť starobylých, figurálnych a rastlinných vzorov. Tie sa stali predmetom kultúrno-historických a porovnávacích analýz, ktoré priniesli cenné poznatky aj k prípadným chorvátskym súvislostiam. Tie sa predpokladali hlavne na kútnych plachtách z Chorvátskeho Grobu a niektorých ďalších okolitých obcí pezinsko-modranského okruhu. Pozornosť priťahovala najmä ornamentálna kompozícia, na ktorej v hlavnom výzdobnom pruhu s centrálnou umiestneným stromom života je dvojica proti sebe stojacich okridlených drakov s charakteristickým, do slučky zakrúteným chvostom. V hornom nadradenom pruhu je postava baránka v štylizácii Agnus Dei a v dolnom sprievodnom pruhu sa striedajú ženské postavy s figúrou dvojhlavého orla. Varianty takýchto plachiet sa nachádzajú vo viacerých múzeách. Ich vznik spadá do polovice 19. storočia, kedy ich dedinské vyšivačky zhotovovali podľa starších predlôh, ktorých vek sa odhadoval na viac ako 200 rokov (PRAŽÁK 1935: 79).

Je teda zrejmé, že naznačená výšivková výzdoba na kútnych plachtách pretrvávala v uvedených lokalitách „od nepamäti“, takže pôvod a obsah ornamentálnych motívov bol pre ich vyšivačky už natoľko zahmlený, že sa nevedeli k tomu vyjadriť. Lenže precízny porovnávací výskum ukázal, že pôvod tejto ornamentálnej výzdoby treba hľadať v renesančnej výšivke textílií, ktoré sa v 16.–17. storočí udomácnili v rezidenciách feudálnej šľachty a zámožných mešťanov, prípadne aj v cirkevných a cechových textíliách. V takomto

panskom prostredí vznikali vyšivačské dielne, v ktorých pracovali nielen urodzené dámy, ale aj zručné pospolité ženy. Pre potreby takýchto dielní boli v Taliansku, Nemecku, Francúzsku a Anglicku tlačou vydané vzorníky s informáciami a predlohami o výšivkových technikách, ornamentálnych motívoch, kompozičných schémach atď. Vzorníky čerpali zo stredovekého ornamentálneho dedičstva, ktorého korene, podobne ako pri rozprávkových motívoch, treba hľadať v kultúrnom odkaze Orientu. V názvoch niektorých výšivkových techník – napr. španielske, vlašské (talianske), poľské alebo turecké šitie, akoby boli obsiahnuté sprostredkovateľské krajiny. Nevyskytol sa však žiaden názov, ktorý by poukazoval na nejaké chorvátske súvislosti. Rozbor ukázal, že výšivková kompozícia s ornamentálnymi prvkami draka, Božieho baránka a ženských figúr s dvojhlavým orlom prešli do ľudovej výšivkárskej tradície ako kultúrne výpožičky zo zemepánskych, meštianskych a cirkevných textílií 16.–17. storočia. A v tomto panskom prostredí najpravdepodobnejšou predlohou boli renesančné vzorníky Andrea Vavasoreho z roku 1532 a Johanna Sibmachera z roku 1604, v ktorých sa nachádza totožné vyobrazenie draka aj motív baránka. Kultúrnou výpožičkou sú zrejme aj motívy ženských postáv a dvojhlavého draka, ktorých najpravdepodobnejšou predlohou boli stredoveké ruské výšivky, ktoré zasa vychádzali zo starších perzských a byzantských vzorov. Je až prekvapujúce, v akej hodnovernej podobe uchovali naše výšivky z druhej polovice 19. storočia ornamentálne vzory dávneho a cudzorodého pôvodu (PRAŽÁK 1935:180).

V súvislosti s chorvátskym osídlením na západnom Slovensku a na južnej Morave, pozornosť upúťovali aj nástenné maľby na hlinenej architektúre, ktorými sa dekoratívne stvárňovali steny niekdajších čiernych kuchýň potom, keď boli otvorené ohniská nahradené murovanými sporákmi, ako aj vonkajšie steny domov okolo oblokov a hlavného vchodu. Otázka o možnej súvislosti ornamentálnej výzdoby stien s chorvátskou kolonizáciou bola vyslovená už na sklonku 19. storočia (KOULA 1894:249). Avšak náročnejšej vedeckej interpretácie sa tomuto výtvarného artefaktu dostalo až v druhej polovici 20. storočia. Podujal sa na ňu moravský špecialista na ľudové umenie Richar Jeřábek. Podrobnou analýzou umiestňovania nástenných malieb, ich kompozície, ornamentálnej motiviky, farebnosti a ďalších atribútov týchto malieb na západnom Slovensku a južnej Morave, dospel k nasledovným záverom. Je nepravdepodobné, žeby si Chorváti znalosť nástenných malieb boli priniesli v 16. storočí zo svojej pôvodnej vlasti. Hlavne preto, lebo tomuto obdobiu zodpovedajú stavby, ktorých technologické usporiadanie a dispozičná nerozvinutosť neposkytovali priestor pre taký okázalý druh výtvarného prejavu, akým sú pestrými farbami a bohatou ornamentikou hýriace nástenné maľby. Navyše, z Chorvátska nie sú známe doklady dekoratívneho stvárňovania ľudovej architektúry takýmto spôsobom. Existujúce poznatky

a indície nasvedčujú tomu, že „na južnej Morave a na juhozápadnom Slovensku nástenná maľba vznikla a rozvíjala sa v symbióze chorvátskeho a českého, resp. slovenského a chorvátskeho etnika, v symbióze, ktorá vytvárala priaznivé podmienky pre vznik mnohých druhov ľudového prejavu. Nemožno teda pôvod nástenných malieb pripísať chorvátskym kolonistom, ale nemožno ich ani vylúčiť z účasti na vývine tohto druhu umenia“ (JEŘÁBEK 1975:236).

Významnou zložkou tradičnej kultúry slovenských Chorvátov sú folklórne tradície. Patria k prejavom, v ktorých sa po materinskom jazyku zachovalo najviac znakov chorvátskej špecifickosti. Hlavne preto, že ich nepostrádateľnou súčasťou je chorvátsky jazyk.

Najstarším prejavom chorvátskeho folklóru, ktorý je spätý s územím Slovenska a pravdepodobne aj s tunajšími Chorvátmi, je baladický motív o dcére, ktorá ide do vojny namiesto otca. Z dejín literatúry je známe, že v roku 1570 vznikla na tento motív maďarská poéma o kráľovi Belovi a dievčine Bankó, ktorej autor je neznámy. Pre nás je významná poznámka v závere poémy – *z chorvátčiny do maďarčiny nie tak dávno preložené na hrade Šintava blízko rýchlej rieky Váh* (BAJZA 1934:13, HORVÁT 1979:60, BENČIČ 1998:177). Pri hľadaní odpovede ako sa chorvátsky folklórny motív dostal až do Šintavy na Považí, sa dospelo k dvom vysvetleniam. Jedno vychádzalo z toho, že v roku 1569 si Elek Thurzo zobral za manželku dcéru Mikuláša Zrínskeho. Šintava bola v tom čase majetkom Thurzovcov. Pri príležitosti uvedeného sobáša mohli byť v Šintave na svadobnej hostine prítomní aj chorvátski šľachtici. Od nich mohol anonymný maďarský autor počuť chorvátsku predlohu pre svoju poému *Bankó leánya*. Ponúkalo sa však aj iné vysvetlenie. V roku 1570, keď vznikla táto romanca, neďaleko od Šintavy boli už usadení chorvátski kolonisti pod Malými Karpatami. Nie je preto vylúčené, že chorvátska pôvodina poémy mohla pochádzať aj odtiaľ. Hlavne preto, lebo u gradišćanských Chorvátov boli zapísané viaceré varianty balady o dcére, ktorá ide do vojny namiesto otca. Z nich s romancou *Bankó leánya* najviac zhodných znakov, po obsahovej a formálnej stránke má variant, ktorý bol zapísaný v gradišćanskej lokalite Mučindorf pod názvom *Vidovinka*. Balada s motívom dcéry, ktorá ide do vojny namiesto otca, je známa u mnohých národov. Aj na Slovensku bola zapísaná vo viac ako 70 lokalitách (BURLASOVÁ 1998:456). Doposiaľ však chýba porovnávací výskum, ktorý by prispel k osvetleniu súvislostí medzi historickou poémou spätou so Šintavou, s chorvátskym variantom balady *Vidovinka* a s analogickými baladickými motívmi zo západného Slovenska.

Najstaršie zápisy a publikované zbierky folklóru gradišćanských Chorvátov pochádzajú z polovice 19. storočia. Zastúpené sú v nich aj texty piesní z Čunova a Jaroviec, ktoré sprostredkovávajú podobu chorvátskeho nárečia, piesne spojené s jurskými obyčajmi a

zaujímavo vyspievanú charakteristiku ľudí z okolitých chorvátskych dedín (KURELAC 1871).

V prvej polovici 20. storočia boli u slovenských Chorvátov zapísané aj viaceré prejavy prozaického folklóru. Úvahy o súvislostiach s kultúrou južných Slovanov podnietila postava *pastoglavca* z demonologickej rozprávky, ktorá v slovenskom folklóre nie je zastúpená (VÁCLAVÍK 1925:265). V Chorvátskom Grobe a v Devínskej Novej Vsi boli zapísané aj viaceré fantastické rozprávky. Slovenská folkloristka Viera Gašpariková tri z týchto rozprávok – O troch dcérach, O jednom princovi a O Popolvárovi – porovnala s príslušnými rozprávkovými látkami v slovenských a chorvátskych zbierkach ľudových rozprávok, ako aj s medzinárodnými katalógmi rozprávok. Po takejto analýze dospela k názoru, že všetky tri uvádzané rozprávky boli prevzaté zo slovenského fondu fantastických rozprávok.

Z prvej polovice 20. storočia pochádzajú aj zbierky piesní, pri ktorých bola zaznamenaná aj ich melodická zložka. Najvýznamnejšia z nich bola uverejnená v národopisnej monografii o Chorvátskom Grobe. Jedným z jej recenzentov bol aj chorvátsky etnológ Milovan Gavazzi, ktorý upriamil pozornosť hlavne na problematiku piesní. Prekvapilo ho, že z celkového počtu 200 piesní len osem z nich malo chorvátsky text. Na niektorých rozpoznal archaický chorvátsky ráz ich melodickéj stránky. Za takú označil pieseň *Ej, javore, javore*. Do kategórie piesní geneticky spätých s chorvátskou piesňovou tradíciou, zaradil aj pieseň *A kej je ti nebore, nebore*. Pri ďalších piesňach s chorvátskym textom konštatoval, že z melodického hľadiska nie sú v žiadnom prípade chorvátske, ale slovenské (GAVAZZ 1929:95). K zhodným názorom, a zdá sa, že nezávisle od M. Gavazziho, po odstupe troch desaťročí dospela aj slovenská etnomuzikologička (BURLASOVÁ 1958:129).

V šesťdesiatych rokoch 20. storočia sa započala nová etapa systematického výskumu piesňovej kultúry slovenských Chorvátov. Zásluhou chorvátskych a slovenských etnomuzikológov bol v rozpätí troch desaťročí v Devínskej Novej Vsi, Dúbravke, Chorvátskom Grobe, Jarovciach a Čunove zhromaždený relatívne obsiahly fond 340 piesní. Analýza tohto materiálu umožnila konštatovať, že repertoár a hudobno-štylové znaky piesňového folklóru slovenských Chorvátov sú výsledkom pôsobenia kultúrnych tradícií z rôznorodých zdrojov – z hudobnej kultúry materského etnika (Chorvátov), z hudobnej kultúry novoosídlených regiónov západného Slovenska, a z hudobnej kultúry gradišćanských Chorvátov. „Ako priesečník týchto tradícií sa v okolí Bratislavy od počiatkov 16. storočia formovala špecifická piesňová kultúra s vlastnou žánrovou a repertoárovou štruktúrou, ktorá zároveň pôsobila a pôsobí ako jeden z významných etnoidentifikačných faktorov

chorvátskeho obyvateľstva na Slovensku“ (VAŽANOVÁ-HORÁKOVÁ 1996:97). Autorka analyzovaný piesňový materiál rozdelila z hľadiska pôvodu do nasledovných skupín:

- pôvodné piesne prinesené zo starej vlasti a ich varianty;
- novovytvorené piesne v štýle pôvodných chorvátskych piesní, transformovanom v enkláve pod vplyvom hudobnej kultúry nového okolia;
- piesne, ktoré vznikli podložením chorvátskeho textu pod melódiu, prebratú od niektorého zo susedných etník, najmä pod melódiu slovenských piesní;
- slovenské, resp. záhorácke ľudové piesne;
- ľudové, pololudové alebo zľudovelé piesne, importované v 20. storočí z Chorvátska.

Chorvátska šľachta na Slovensku a jej identita

V sociálnom rozvrstvení slovenských Chorvátov významnú zložku predstavovali príslušníci zemianstva a šľachty. V istom zmysle ich možno označiť za akýsi predvoj chorvátskej kolonizácie na strednom Dunaji. Jednak preto, lebo ich exodus z Chorvátska do severnejších oblastí Uhorska sa začal už pred tragickou bitkou pri Moháči (1526). Keďže pri postupe tureckých vojsk medzi prvými boli ohrození predstavitelia feudálnej moci, mnohé šľachtické rody opúšťali svoje zemepánske sídla a majetky v dostatočnom predstihu. V tejto vlne sa dostal na Slovensko aj známy rod Chorvátovcov-Kiševičovcov, ktorí získali do svojho vlastníctva hrad Orava, neskôr aj hrad Plaveč v Šariši. Príslušníci šľachty a zemianstva zohrávali významnú úlohu aj tým, že sa často stávali sprostredkovateľmi a lokátormi pri osídľovaní chorvátskych kolonistov. K takýmto najznámejším lokátorom patrili Mikuláš Benič z Veľkých Šenkvic. Taktiež aj Marek Horvát-Pauličič, ktorý sa pričínil o chorvátske osídľovanie Naháča a Lošonca. Viacerí chorvátski zemanovia sa uplatnili v rôznych službách na hradných panstvách, ako napr. Michal Klekovič vo funkcii pisára na hrade Dobrá voda (VARŠÍK 1988:199, KUČEROVÁ 1976:220).

Mnohé šľachtické a zemianske rody Chorvátov sa usadili na území Slovenska po tom, čo im tu boli pridelené veľké majetky a šľachtické výsady za ich zásluhy v protitureckých bojoch. Do tejto kategórie patria Kružičovci, Ostrožičovci, Stančičovci, Petróciovci, Keglevičovci a Jakušičovci, ktorí sa zaradili medzi najvýznamnejšie šľachtické rody v našich dejinách. Keďže svoje stavovské výsady si vydobyli predovšetkým za vojenské zásluhy, v písomnostiach a heraldických znakoch, ktoré sa spájajú s ich povýšením do šľachtického stavu, dominantnú pozíciu zaujala symbolika protitureckého odboja. V rodových erboch boli vojenské zásluhy vyjadrené symbolickým zobrazením osobnej zbrane alebo symbolikou

premoženého nepriateľa. Na erbe Petróciovcov z Košece dominuje z koruny vyrastajúci vojak, ktorý v ľavej ruke drží dva skrížené šípy a v pravej kord s napichnutou hlavou Turka. Na erbe šenkvičského lokátora Mikuláša Beniča je protiturecká symbolika vyjadrená postavou leva, ktorý drží v zdvihnutej pravici šablňu a v ľavici hlavu Turka. Odlišným spôsobom je symbolika protitureckého odboja zakomponovaná v erbe Horvatovcov-Stančičovcov. Keď sa Marko Stančič v roku 1556 vyznamenal hrdinskou obranou hradu Sighet (Szigetvár), kráľ Ferdinand I. mu dal nielen rozsiahle majetky na Spiši a v Bihare, ale aj nový a povýšený erb, na ktorom grif a lev držia v pazúroch legendárnu hradnú pevnosť. O desaťročie neskôr sa obranou Sihoti preslávil aj Mikuláš Zrínsky.

Zásluhy v protitureckých bojoch, ako aj ich symbolické pretavenie do heraldických znakov, stali sa v živote chorvátskej šľachty významnou zložkou nielen jej historickej pamäti, ale aj prejavom chorvátskeho patriotizmu. Poukazuje na to list, ktorý k hrdinskému činu Marka Horvata-Stančiča napísal vtedajší bratislavský prepoš chorvátskeho pôvodu Juraj Draškovič: *Čestitam osobito radi obrane Sigeta i svega što je u njemu, to više, što vidimo, da je vaše gospodstvo cvijet našega naroda, i što ste Hrvat. Proslavilo je naime vaše gospodstvo tim dičnim djelom ne samo sebe, nego i sve nas Hrvate* (MIJATOVIČ 1987:22).

Ak vychádzame z toho, že životný štýl a kultúrne uspošobenie šľachty, ako osobitnej vrstvy či triedy feudálnej spoločnosti, boli poznačené výraznými črtami latinizácie, slohovosti a európskeho kozmopolitizmu, natíska sa otázka, či sa vo vývine chorvátskej šľachty na Slovensku, vyskytli aj nejaké prejavy ich chorvátskej identity. Napriek tomu, že táto otázka je značne komplikovaná, a nedá sa na ňu odpovedať jednoznačne, pokúsim sa poukázať na určité východiská, ktoré poskytuje niekdajšie sídlo Horvat-Stančičovcov v Strážkach.

Renesančný kaštieľ v Strážkach je v súčasnosti jednou z expozícií Slovenskej národnej galérie. Koncipovaná je ako obrazáreň a knižnica, ktorých osnovateľmi boli Stančičovci. V hlavnom priestore prízemí sú sústredené portréty tohto šľachtického rodu. Prevažná časť z nich vznikla v prvej polovici 18. storočia. Ako rodinný maliar sa uplatnil najmä Ján Gottlieb Kramer (1716–1771) z Levoče. Pre Stančičovcov pracoval v 40–60 rokoch. Zobrazoval ich bez barokovej okázalosti, s dôrazom na fyziognomický naturalizmus a idealizáciu zobrazovaných osobností. Pri charakterizovaní osôb využíval rôzne žánrové detaily, zvyrazňovanie odevu, jeho dekoratívnych prvkov, účesu, rekvizít, záľub atď. Na portrétoch Stančičovcov osobitne významné je to, že sa na nich uplatnil často praktizovaný atribút barokovej portrétnej maľby, ktorým sú rodové erby a sprievodné texty, zakomponované do hornej časti obrazu. Ak vychádzame z toho, že hlavnou funkciou portrétnej maľby bolo zaznamenať neopakovateľnú podobu ľudí, potom portrétom v barokovom štýle vďačíme aj za

čosi navyše. Znakovosťou zobrazených kostýmov a rôznych doplnkov či rekvizít, symbolikou heraldických znakov a obsahom zaznamenaných textov, stali sa tieto obrazy vzácnym dokladom nielen o podobe, ale aj o spoločenskom a kultúrnom začlenení, význame a životnom štýle príslušných osôb. A v našom prípade, keď sú na obrazoch zaznamenané aj mená, priezviská, prímenia s etnonymickou formou (Horvat) a cudzokrajný pôvod Stančičovcov, spätý s chorvátskym sídlom ich predkov Gradec, stali sa tieto obrazy aj neobyčajne vzácnym dokladom chorvátskej identity tejto šľachtickej rodiny (BOTÍK 2001, 2003).

Odlišný prejav stotožnenia sa s chorvátskou komunitou na Slovensku a s jej historickými osudmi, vzišiel spomedzi vzdelancov. Z prostredia chorvátskej šľachty na Slovensku pochádza polyhistor Anton Vrančič (1504–1573), zakladateľ gymnázia a chýrnej knižnice v Strážkach Gregor Horvat-Stančič (1558–1597), právnik Ján Kitonič (1560–1619), rektor Trnavskej univerzity Zigmund Keglovič (1734–1786) a mnohí ďalší. Spomedzi nich si osoitnú zmienku a uznanie zasluhujú najmä predstavitelia dvoch zemianskych rodov zo Šenkvič – Gabriel Kolinovič (1698–1770) a Martin Juraj Kovačič (1743–1821). Obidvaja sa zaradili medzi významných uhorských historikov, pričom ich výnimočná záslužnosť spočíva v tom, že vo svojej bádateľskej činnosti nestratili zo zreteľa ani svoju chorvátsku súvislosť. Gabriel Kolinovič napísal svoju autobiografiu, ktorú koncipoval nielen ako kroniku vlastného života, ale aj ako kroniku kolinovičovského rodu a históriu chorvátskeho osídľovania Šenkvič. Martin Juraj Kovačič sa zaslúžil o vydanie týchto rukopisných prác Gabriela Kolinoviča, ku ktorým pridal aj svoje dejiny Šenkvič. Práve takto disponovanému chorvátskemu povedomiu Gabriela Kolinoviča a Martina Juraja Kovačiča vďačíme, že o chorvátskej minulosti Veľkých a Malých Šenkvič sa zachovalo najpodrobnejšie a zároveň aj najautentickejšie svedectvo spomedzi všetkých Chorvátmi osídlených obcí na Slovensku (DUBOVSKÝ 1994, 1998).

V súvislosti s chorvátskou šľachtou a chorvátskym meštianstvom na Slovensku, zmienku si zaslúži ešte jedna pozoruhodnosť, ktorá súvisí so spôsobom ich odievania. Vieme, že chorvátska šľachta sa svojim oblečením nijako neodlišovala od oblečenia inej, čiže nechorvátskej šľachty Uhorska. V 17.–19. storočí sa muži aj ženy obliekali na tzv. uhorský spôsob. Od polovice 18. storočia sa čoraz výraznejšie prejavoval vplyv francúzskej módy. V týchto súvislostiach povšimnutiahodná je publikácia z konca 18. storočia o škodlivosti nosenia ženských šnurovacích odevov (SCHOSULAN 1784). O aktuálnosti tejto knihy svedčí to, že okrem nemeckej pôvodiny vyšla aj v slovenskom a chorvátskom preklade. Práve preto, že chorvátsky preklad vyšiel v Bratislave, možno predpokladať, že na sklonku 18. storočia

boli meštianske a šľachtické vrstvy chorvátskeho etnika u nás relatívne hojne zastúpené. Zrejme sa svojim odevom odlišovali od spôsobu obliekania chorvátskych sedliačok v okolitých dedinách. Publikácia J. Schosulana navodzuje ešte jednu zaujímavú indíciu. Keďže okrem nemčiny a slovenčiny vyšla aj v chorvátčine, možno ju považovať za nepriame svedectvo o tom, že v prostredí chorvátskeho meštianstva a šľachty na Slovensku bola chorvátčina ešte aj koncom 18. storočia značne rozšíreným dorozumievacím prostriedkom.

Spomedzi početných rodov chorvátskej šľachty na Slovensku, niektorí ich predstavitelia sa zaradili medzi výnimočné osobnosti celouhorských a aj slovenských dejín. Ján Kružič z Lupoglavu (1525–1580) sa vyznamenal ako kapitán vojenských oddielov v Krupine, na hrade Čabrad', aj ako veliteľ celej preddunajskej protitureckej obrany. Gregor Horvat-Stančič z Gradecu (1558–1597), syn hrdinského obrancu pevnosti Sihot, zriadil v roku 1594 v Strážkach gymnázium pre deti spišských šľachticov, ako aj knižnicu, ktorá patrila k najlepším v Uhorsku. Rod Jakušičovcov z Orbovy založil roku 1641 v Pruskom františkánsky kláštor, v ktorom sa rozvinulo jedno z najvýznamnejších stredísk hudobného života na Slovensku v 17. a 18. storočí. Do dejín slovenského a európskeho hudobného života sa zapísala aj Babeta Keglevičová (1780–1813), dcéra grófa Karola Kegleviča z Buzinu, ktorá bola žiačkou Ludwiga van Beethovena. Ich vzťah musel prerásť do výnimočnej vrúcnosti, pretože maestro dedikoval svojej žiačke 4 skladby. Výnimočné úspechy dosiahol aj Babetin brat Ján Keglevič (1786–1856). Z jeho iniciatívy sa započalo s prestavbou zámku v Topoľčiankach, ktorý sa považuje za najvýznamnejšiu klasicistickú stavbu na Slovensku. Medzi významných predstaviteľov tohto rodu sa zaradil aj Zigmund Koglevič (1734–1786), ktorý bol vysoko postaveným katolíckym klerikom a zároveň aj posledným rektorom Trnavskej univerzity. Z viacerých chorvátskych šľachtických rodov, ktoré sa usadili v Bratislave, najvyššiu pozíciu zaujali Grasalkovičovci. Najviac sa o to zaslúžil Anton Grasalkovič I. (1694–1771), ktorý sa vyšvihol na právneho zástupcu Uhorskej komory a aj strážcu kráľovskej koruny. Zaslúžil sa o dlhodobé finančné prosperovanie komory a tým aj kráľovskej pokladnice. Za to sa tešil osobitnej priazni Márie Terézie. Kráľovskými donáciami, ženbou i kúpou nadobudol rozsiahle majetky a vysoké šľachtické hodnosti. Jeho zásluhou sa niekdajšia zemianska rodina zaradila medzi najväčšie magnátske rody. Dal postaviť palác, ktorý sa stal najveľkolepejšou rokokovou architektúrou v Bratislave. V súčasnosti sa využíva ako sídlo prezidenta Slovenskej republiky.